

Degrammaticalisatie in de Nederlandse modale hulpwerkwoorden

Jan Nuyts, lid van de KANTL; Universiteit Antwerpen

Correspondentie

Jan Nuyts
Universiteit
Antwerpen Dept.
Taalkunde, Centrum
voor Grammatica,
Cognitie en
Typologie
Prinsstraat 13, R. 204,
2000 Antwerpen
Email
jan.nuyts@ua.ac.be

Samenvatting

Deze bijdrage behandelt een opmerkelijk patroon van her-autonomisering, en dus mogelijk ook degrammaticalisatie, in de drie centrale modale hulpwerkwoorden van het Nederlands, nl. *kunnen*, *mogen* en *moeten*. In het proces dat deze drie vormen doormaken lijken het deontische en directieve gebruik een bijzondere rol te spelen.

Abstract

This paper reports on a remarkable pattern of re-autonomization, hence, possibly, degrammaticalization, occurring in three core modals in Dutch, viz. *kunnen* 'can', *mogen* 'may' and *moeten* 'must', a process in which the deontic and directive uses of these verbs seem to play a special role.

---

1. INLEIDING¹

Deze bijdrage gaat in op een opmerkelijke vaststelling i.v.m. de diachrone evolutie van de drie centrale modale hulpwerkwoorden *kunnen*, *mogen* en *moeten*

---

¹ Dit onderzoek was mogelijk dankzij de financiële steun van de Federale Dienst voor Wetenschapsbeleid van de Belgische overheid (IUAP VI-project P6/44) en het FWO Vlaanderen (onderzoeksproject G.0443.07). Deze bijdrage is een aangepaste Nederlandse versie van een Engelstalig artikel te verschijnen in het tijdschrift *Language Sciences* onder de titel 'De-auxiliarization without de-modalization in the Dutch core modals. A case of collective degrammaticalization?'. Het empirisch materiaal voor deze bijdrage komt uit drie verschillende onderzoeksprojecten, die allemaal ten minste gedeeltelijk uitgevoerd werden of worden samen met enkele (in een aantal gevallen vroegere) medewerkers, nl., voor *kunnen* Gert Van Ostaeen, voor *moeten* Liesbet Bex en Pieter Byloo, en voor *mogen* Liesbet Bex, Ewa Fiuk en Pieter Byloo. Met dank aan al deze collega's. Eveneens dank aan de drie anonieme beoordelaren aangesteld door de redactie van dit tijdschrift, voor hun kritische opmerkingen. Het spreek vanzelf dat eventuele fouten in deze bijdrage geheel mijn eigen verantwoordelijkheid zijn. Een oudere, veel kortere en preliminaire versie van dit artikel is verschenen als Nuyts (2009b). De frequentiedata in de huidige versie verschillen soms van die in dat vroegere artikel, als gevolg van correcties, heranalyses in het licht van nieuwe inzichten, en/of het gebruik van een gedeeltelijk ander databestand.

in het Nederlands, meer bepaald met betrekking tot hun grammaticale status in de zin. Het is al langer bekend dat zowat alle modale hulpwerkwoorden in het huidige Nederlands vrij gemakkelijk gebruikt kunnen worden zonder dat er een hoofdwerkwoord in de zin geëxpliciteerd is – dus in uitingen van het type in (1).

- (1) a. Dat zou kunnen
- b. Dat mag niet van mama
- c. Het moet nu eindelijk maar eens
- d. Dat zal wel
- e. Dat hoeft niet hoor

(Dit type van gebruik staat uiteraard naast het ‘normale’ met een expliciet hoofdwerkwoord in de zin, zoals in *hij zou het boek meegenomen kunnen hebben, je mag geen papertjes op de grond gooien van mama, we moeten die knoop nu eindelijk maar eens doorhakken*, enz.) Dit fenomeen wordt b.v. zeer uitvoerig besproken in de ANS (zie Haeseryn *et al.*, 1997, p. 1004ff). Het Nederlands laat dit type van gebruik veel vlotter toe dan zijn twee naaste verwanten: in het Engels is het in de meeste gevallen helemaal onmogelijk, en het Duits is weliswaar iets flexibeler dan het Engels maar nog steeds veel restrictiever dan het Nederlands (zie Mortelmans *et al.*, 2009).²

Nu blijkt uit recent onderzoek dat dat gebruik zonder hoofdwerkwoord in de zin sinds het Vroegnieuwlands aan een steile opmars bezig is, alvast toch bij de drie meest centrale modale hulpwerkwoorden, *kunnen*, *mogen*, en *moeten*.³ Het lijkt er sterk op dat die vormen collectief neigen naar een hernieuwde verzelfstandiging en ten minste gedeeltelijk een overstap aan het maken zijn van een hulpwerkwoordelijke naar een hoofdwerkwoordelijke status. En dat is op zijn zachtst gezegd een onverwacht feit vanuit het perspectief van de meest gangbare visies op het proces van grammaticalisatie (het diachrone proces waarbij vormen evolueren op de ‘schaal’ gaande van een zelfstandig lexicaal morfeem of cluster van morfemen, naar een grammaticaal functiewoord, en verder naar een flexiormorfeem, om tenslotte eventueel helemaal te verdwijnen;

---

² In vroegere stadia van het Engels was overigens meer mogelijk dan in het huidige Engels. Een gedetailleerde vergelijking van de situatie in het Nederlands met die in het Engels en het Duits, ook historisch, zou zeker interessant zijn maar is, op enkele kanttekeningen in de loop van het verhaal na, onmogelijk binnen het bestek van deze bijdrage.

³ Het ligt voor de hand te veronderstellen dat het verhaal i.v.m. de diachrone ontwikkelingen bij deze drie vormen ook opgaat voor de andere modale hulpwerkwoorden in het Nederlands, gelet op het feit dat ze zich, althans op het eerste gezicht, gelijkaardig gedragen in het huidige Nederlands. Maar of dat ook echt zo is zal nog moeten blijken uit toekomstig onderzoek. De huidige bijdrage richt zich in ieder geval uitsluitend op *kunnen*, *mogen* en *moeten*.

zie Hopper & Traugott, 2003): het ziet er immers naar uit dat we hier getuige zijn van een proces van ‘collectieve’ degrammaticalisatie (een omkering in het proces van grammaticalisatie) in een heel paradigma van vormen, van een type dat ongezien is in de internationale literatuur (vgl. Norde, 2009).⁴

Hetzelfde onderzoek suggereert bovendien ook dat dit herautonomiseringsproces de tendens vertoont zich vooral te concentreren op twee betekenissen of gebruikswijzen van de drie modale werkwoorden, nl. het deontische gebruik (als uitdrukking van de graad van morele wenselijkheid van een stand van zaken) en het directieve gebruik (ter aanduiding van een bevel, een toestemming, een advies, enz.). Ook dat is enigszins onverwacht vanuit het perspectief van de internationale literatuur, want het degrammaticalisatieproces lijkt dus niet gepaard te gaan met een proces van semantische de-(inter)subjectificatie, of van regressie in het proces van (inter)subjectificatie (waarbij subjectificatie staat voor de diachrone evolutie van de betekenis van een taalvorm van meer betrekking hebbend op de ‘objectieve’ werkelijkheid naar meer verwijzend naar de persoonlijke instelling van de spreker t.a.v. die objectieve werkelijkheid, en waarbij intersubjectificatie verwijst naar het vervolgproces waarbij een taalvorm met een subjectieve betekenis functies opneemt die te maken hebben met de regulering van de interactie tussen spreker en hoorder, zoals b.v. als markeerder van de taalhandelingsstatus van de uiting, als hoffelijkheidsvorm, als voegwoordelijk element, enz.; zie Traugott & Dasher, 2002).

Deze bijdrage is als volgt gestructureerd. Eerst (paragraaf 2) beschrijven we kort de onderzoeksmethode en de gebruikte data. Vervolgens presenteren we onze bevindingen i.v.m. de structurele ontwikkelingen in de drie modale werkwoorden (het herautonomiseringsproces; paragraaf 3), en de semantische eigenschappen ervan (paragraaf 4). En tenslotte (paragraaf 5) gaan we in op de implicaties van onze vaststellingen voor de huidige visies op de processen van (de)grammaticalisatie en (inter)subjectificatie.

2. METHODE EN DATA

De vaststellingen waarover deze bijdrage rapporteert zijn een voorbeeld van serendipiteit: ze zijn eerder toevallig gedaan in de marges van een uitvoerige studie (waarin meerdere onderzoekers betrokken zijn) over een (weliswaar

---

⁴ Norde (2009) zelf, echter, zou onze casus wellicht niet als degrammaticalisatie bestempelen. Zie paragraaf 4 voor bespreking.

verwant) ander onderwerp, nl. de semantische ontwikkelingen in een representatief deel van het systeem van modale uitdrukkingen (niet enkel hulpwerkwoorden maar ook adverbia en adjectieven en volle werkwoorden) in het Nederlands. De bedoeling van dat ruimere project is tweëerlei. Enerzijds beoogt het een nieuw licht te werpen op de lopende discussies in de literatuur over de status van modale categorieën (zie Nuyts, 2005 & 2006). En anderzijds wil het nagaan wat we kunnen leren over de semantische processen van (inter)subjectificatie als we die nu eens niet bekijken vanuit de ontwikkelingen in een of andere individuele vorm, zoals dat in de literatuur gebruikelijk is, maar vanuit het perspectief van een heel systeem van semantisch samenhangende vormen in een representatief onderdeel van een taal.

De observaties voor deze bijdrage komen uit drie aparte deelprojecten (elk met gedeeltelijk andere onderzoekers en een verschillende timing) van dat uitvoerige onderzoek, één per modaal werkwoord. De vaststellingen voor de drie vormen zijn echter vergelijkbaar dankzij het feit dat de drie deelprojecten, ondanks enkele verschillen, helemaal parallel opgezet zijn en dezelfde methode en analysecategorieën hanteren.⁵

We zijn daarbij als volgt te werk gegaan. De evolutie in elk van de modale hulpwerkwoorden is nagegaan door middel van een vergelijking van hun eigenschappen in 4 taalstadia: het Oudnederlands (Onl, vóór 1200, de facto is het tekstmateriaal uit ca. 950 en ca. 1100), het Vroegmiddelnederlands (Vmnl, 1250-1300), het Vroegnieuwnederlands (Vnml, 1550-1650) en het Huidige Nederlands (Hnl, na 1950). Voor elke vorm hebben we in principe 200 treffers per periode geanalyseerd.⁶ Voor het Onl zijn er echter nooit 200 treffers, en hebben we dus gewoonweg alles gebruikt wat we vonden. En voor het Hnl hebben we de ‘speciale’ situatie dat er niet alleen geschreven maar ook gesproken taal beschikbaar is. Opdat we echter goed zouden weten wat we met wat vergelijken, hebben we voor die taalfase twee aparte sets van

---

⁵ De meeste verschillen in de data tussen Nuyts (2009b) en dit artikel zijn precies het gevolg van aanpassingen die erop gericht zijn om (voor de huidige doelstelling) ongewenste verschillen tussen de deelprojecten weg te werken.

⁶ 200 treffers per vorm per tijdsperiode mag misschien weinig lijken, maar het is de uitkomst van een poging een balans te vinden tussen, enerzijds, wat haalbaar is gegeven de looptijd van het genoemde overkoepelende project, het grote aantal vormen dat we bekijken (nogmaals, naast deze drie hulpwerkwoorden worden er nog een heel aantal andere vormen bestudeerd), en het zeer grote aantal factoren dat we voor elke vorm bekijken (zie later), en, anderzijds, wat minimaal noodzakelijk is voor het bereiken van de doelstellingen van het project, nl. een eerste globaal overzicht krijgen van de betekenisevoluties in de verschillende modale vormen, en in het modale systeem als geheel.

treffers gebruikt, één met uitsluitend geschreven taal (hierna afgekort als HnlSchr), zoals voor de oudere taalstadia, en één met uitsluitend gesproken taal (afgekort als HnlSpr).

De sets van 200 treffers werden geselecteerd uit het voor elke periode beschikbare taalmateriaal, op basis van een reeks criteria gericht op het vinden van een redelijke balans tussen enerzijds representativiteit en optimale spreiding (zowel geografisch als in termen van teksttypes en auteurs) binnen elke periode, en anderzijds goede vergelijkbaarheid tussen de taalstadia. Maar de optimale realisatie van dat doel wordt (ernstig) gehinderd door praktische beperkingen wat betreft de beschikbaarheid en toegankelijkheid van materiaal, en is dus onvermijdelijk het voorwerp van compromissen (zie Van Ostaeyen & Nuyts, 2004, p. 25ff en Nuyts, 2007, p. 125-126 voor meer details). We hebben zo veel mogelijk gebruik gemaakt van beschikbare corpora, maar behalve het (bijna exhaustieve) 'Corpus Gysseling' voor de periode voor 1300 (zie CD-ROM Middel Nederlands, 1998), en het 'Corpus Gesproken Nederlands' voor het gesproken Hnl (zie Nederlandse Taalunie, 2004), zijn er geen kant-en-klare representatieve corpora voor de verschillende historische periodes van het Nederlands. (Er bestaan uiteraard wel corpora voor het geschreven Hnl, maar die zijn steevast onevenwichtig qua vertegenwoordigde tekstgenres en/of qua regionale distributie). Voor het Vnnl en het geschreven Hnl hebben we dus een waaier van bronnen moeten aanboren. Voor het Vnnl hebben we daarbij vooral gewerkt met wat we konden vinden in de 'Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren' (die gelukkig ook heel wat niet-literaire teksten bevat; zie www.dbnl.org), verder aangevuld met bronnen die elders op het internet te vinden waren. En voor het geschreven Hnl hebben we gebruik gemaakt van de INL-corpora (zie www.inl.nl/nl/corpora), het ConDiv-corpus (Grondelaers *et al.*, 2000), en van aanvullend tekstmateriaal dat we konden vinden op zorgvuldig uitgekozen internetpagina's.

Alle treffers werden niet enkel geanalyseerd in termen van de precieze betekenis van het modale werkwoord (zie paragraaf 4), maar ook in termen van een hele reeks van semantische en vormelijke eigenschappen (meer dan twintig, identiek voor de drie vormen) van de uiting waarin het optreedt, die eventueel kunnen bijdragen tot een beter inzicht in het hoe en het waarom van de semantische evoluties (het zinstype, actief/passief, het type stand van zaken, enz., zie Nuyts, 2007). De vaststellingen waar het in deze bijdrage over gaat komen voort uit de analyse van één van die extra factoren, nl. de aard van het hoofdwerkwoord van de zin.

3. DE GRAMMATICALE EVOLUTIE

3.1. OVERZICHT

De relevante cijfers voor *kunnen* zijn samengevat in Tabel 1, die voor *mogen* in Tabel 2, en die voor *moeten* in Tabel 3. Deze tabellen tonen de frequentie, per tijdsperiode, van gevallen waarin deze vormen optreden zonder hoofdwkwoord elders in de zin (hierna genoemd de ‘autonome’ gevallen). Daarbij maken we een onderverdeling in drie categorieën of types: de rij ‘hoofd’ vat de gevallen waarin de vorm zelf als hoofdwkwoord van de zin kan gelden, de rij ‘hulp zonder hoofd’ vat de gevallen waarin de vorm als hulpwerkwoordelijk beschouwd kan worden maar met het hoofdwkwoord van de zin elliptisch weggelaten, en de rij ‘twijfel’ vat gevallen waarvan men kan twijfelen tot welk van de twee voornoemde types ze behoren (meer toelichting volgt in paragraaf 3.2). De frequenties zijn uitgedrukt in absolute aantallen en (omwille van de vergelijkbaarheid van het Onl met de andere periodes) in termen van het aandeel van elk type in het totale aantal treffers voor elke tijdsperiode, zoals aangegeven in de bovenste rij. (Alle gevallen niet gevat door deze tabellen zijn normale hulpwerkwoordelijke gebruiken met een expliciet hoofdwkwoord elders in de zin.)

	Onl (n=17)		Vmnl (n=200)		Vnnl (n=200)		HnlSchr (n=200)		HnlSpr (n=200)	
hoofd	2	11.8%	16	8.0%	3	1.5%	3	1.5%	11	5.5%
hulp zonder hoofd	0	0.0%	10	5.0%	2	1.0%	10	5.0%	22	11.0%
twijfel	0	0.0%	1	0.5%	0	0.0%	7	3.5%	6	3.0%
totaal	2	11.8%	27	13.5%	5	2.5%	20	10.0%	39	19.5%

Tabel 1: kunnen als hoofdw. of als hulpww. met geëlideerd hoofdw.

	Onl (n=57)		Vmnl (n=200)		Vnnl (n=200)		HnlSchr (n=200)		HnlSpr (n=200)	
hoofd	0	0.0%	2	1.0%	1	0.5%	5	2.5%	19	9.5%
hulp zonder hoofd	2	3.5%	5	2.5%	5	2.5%	5	2.5%	29	14.5%
twijfel	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%	1	0.5%	1	0.5%
totaal	2	3.5%	7	3.5%	6	3.0%	11	5.5%	49	24.5%

Tabel 2: mogen als hoofdw. of als hulpww. met geëlideerd hoofdw.

	Onl (n=5)		Vmnl (n=200)		Vnml (n=200)		HnlSchr (n=200)		HnlSpr (n=200)	
hoofd	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%	1	0.5%
hulp zonder hoofd	0	0.0%	3	1.5%	4	2.0%	9	4.5%	16	8.0%
twijfel	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%	1	0.5%	4	2.0%
totaal	0	0.0%	3	1.5%	4	2.0%	10	5.0%	21	10.5%

Tabel 3: moeten *als hoofdw.* of *als hulppw.* met *geëlideerd hoofdw.*

We gaan eerst wat nader in op de indelingscriteria voor de verschillende types van autonome gevallen in deze tabellen, en op hun relevantie voor ons verhaal (paragraaf 3.2). En daarna (in paragraaf 3.3) bespreken we dan wat de cijfers in de tabellen ons leren.

3.2. INDELINGSCRITEIA EN DE RELEVANTIE VAN DE CATEGORIE ‘HULP ZONDER HOOFD’

Wat zijn de criteria voor de classificatie van treffers in elk van de drie categorieën in Tabellen 1 tot 3? En vooral ook, wat is de relevantie van de categorie ‘hulpwerkwoord met geëlideerd hoofdwerkwoord’ (‘hulp zonder hoofd’) voor de analyse van de historische ontwikkelingen in de syntactische status van onze modale werkwoorden? Het antwoord op deze tweede vraag zal automatisch naar voren komen uit de bespreking van de eerste vraag, laten we ons dus eerst richten op de kwestie van de indelingscriteria.

Bij de analyses van de drie vormen is al snel gebleken dat het onderscheid tussen een status als hulpwerkwoord met een geëlideerd hoofdwerkwoord en een status als ‘echt’ hoofdwerkwoord verre van zwart-wit is. Wel integendeel: er blijkt een zeer geleidelijke overgang te zijn van de ene naar de andere categorie, met een enorme grijze zone er tussenin. En gevallen in die grijze zone klasseren als behorende tot de ene dan wel tot de andere categorie is vaak een vrij arbitraire kwestie, en is niet zelden ook gewoon onmogelijk. Vandaar de aparte categorie in de tabellen van gevallen van twijfel tussen hulpwerkwoordelijke en hoofdwerkwoordelijke status.⁷

⁷ De hierna volgende bespreking geldt voor elk van de drie modale werkwoorden, ook al wordt ze, om plaatsredenen, soms enkel geïllustreerd met voorbeelden voor één of twee ervan. De illustraties komen trouwens uitsluitend uit het Hnl materiaal, en dat is geen toeval: het weerspiegelt het feit dat de indelingsproblematiek veruit het sterkst aanwezig is in het huidige Nederlands. Merk in dat verband ook op dat de categorie ‘twijfel’ in Tabellen 1 tot 3 vrijwel leeg is voor de oudere periodes.

Soms is het helemaal evident dat we te maken hebben met een hulpwerkwoordelijk gebruik waarbij het hoofdwerkwoord elliptisch is weggelaten, en wel omdat dat hoofdwerkwoord expliciet genoemd is in de voorafgaande context. (2) is daar een (HnlSpr) voorbeeld van: het weggelaten hoofdwerkwoord (*in de tuin*) *werken* is twee zinnen vroeger al expliciet vermeld.⁸

- (2) weet je waar da'k zin in heb in de tuin te werken. maar ja 'k heb geen gerief dus 'k *kan* niet

Zulke onbetwistbare gevallen vormen echter slechts een heel kleine minderheid van de categorie 'hulp zonder hoofd' in de tabellen.

Ook geklasseerd als 'hulp zonder hoofd', maar heel wat minder vanzelfsprekend, zijn gevallen waarin het hoofdwerkwoord niet genoemd is in de context, maar min of meer duidelijk geïmpliceerd is. De overgrote meerderheid van de treffers in deze categorie zijn van dit type. In (3) en (4), b.v., is het vrij duidelijk dat het hoofdwerkwoord *gaan* geïmpliceerd is ((4) gaat over een persoon die in het ziekenhuis ligt), en in (5) kan men zich (weliswaar iets meer geforceerd) een hoofdwerkwoord zoals *komen* of (passief) *gedaan worden* voorstellen – maar geen van deze werkwoorden is in de voorafgaande context genoemd. ((3) komt uit HnlSchr, (4) en (5) uit HnlSpr.)

- (3) Spelers *kunnen* enkel weg als de betrokken clubs akkoord gaan over de transfersom
- (4) en dan *mag* ie misschien naar huis?
- (5) er *moet* ook nog een cadeautje bij tuurlijk

Opmerkelijk is wel dat de meeste gevallen van dit type (sommige, zoals (5), nog meer dan andere, zoals (3) en (4)) veel natuurlijker klinken als dat hoofdwerkwoord in de zin achterwege blijft, en wat vreemd aandoen als het geëxpliciteerd wordt (zoals ook opgemerkt in Haeseryn *et al.*, 1997, p. 1005, 1007). De meeste sprekers zullen dergelijke uitingen typisch zonder het hoofdwerkwoord gebruiken.

---

⁸ Illustraties ontleend aan het corpus, vooral als het om gesproken materiaal gaat, zijn vaak vereenvoudigd en 'opgepoetst', b.v. door weglating van irrelevante valse starts, pauzevullers, onderbrekingen door de hoorder, enz. In de gesproken voorbeelden worden de transcriptieconventies van het Corpus Gesproken Nederlands gerespecteerd – er worden b.v. geen hoofdletters gebruikt, en er is geen interpunctie (een vraagteken markeert stijgende intonatie, een punt markeert de grens tussen transcriptie-eenheden). Het modale werkwoord waarop een illustratie betrekking heeft is telkens gecursiveerd.

Merk ook op dat dit type van weglating van het hoofdwkwoord nauwelijks mogelijk is bij de corresponderende ‘modals’ in het Engels, dat i.t.t. een weglating van het type in (2), zoals blijkt uit (6) en (7).

- (6) I want to work in the garden but I *can*’t [cf. (2)]
- (7) a. *Players *can* only away if the teams agree on the transfer fee [cf. (3)]
b. *And then he *may* home [cf. (4)]
c. *A present *must* with it [cf. (5)]

Dit alles suggereert toch dat er iets speciaals aan de hand is met de ellipsis van het type in (3)-(5), en dat het kwalitatief enigszins verschilt van het type in (2). Niettemin hebben we dergelijke gevallen nog als hulpwerkwoordelijk geklasseerd.

Maar soms wordt het wel heel erg moeilijk om te beslissen of er nu wel of niet een geëlideerd hoofdwkwoord verondersteld moet worden, en of het modale werkwoord dus nog steeds hulpwerkwoordelijk is, dan wel als het hoofdwkwoord van de zin beschouwd moet worden. Dergelijke treffers zijn in de categorie ‘twijfel’ ondergebracht (maar de overgang van de vorige categorie naar deze is ook weer gradueel). In (8) (uit HnlSchr), (9) en (10) (allebei uit HnlSpr), b.v., zouden we misschien telkens een vaag en zeer algemeen werkwoord zoals *gebeuren*, of (passief) *gedaan worden*, kunnen veronderstellen – of eventueel nog een ander werkwoord: het is in dit type van gevallen nl. meestal zeer onduidelijk welk werkwoord precies geïmpliceerd zou kunnen zijn. Maar hoe dan ook klinkt het zeer onnatuurlijk en geforceerd als men dat werkwoord ook feitelijk in de zin inlast. Merk ook op dat dit type van gebruik weer helemaal onmogelijk is bij de Engelse ‘modals’.

- (8) Tegelijk pleit hij voor een vereenvoudiging van het beleid, hetgeen allicht niet *kan* zonder meer verantwoordelijkheid bij de nationale of regionale autoriteiten te leggen
- (9) ik had gezegd dat ’t niet *moest* maar ze kwamen toch
- (10) vindt ie dat bepaalde dingen *mogen* of niet mogen?

Tenslotte zijn er ook treffers waarbij het echt onmogelijk is om op een redelijke manier een geëlideerd hoofdwkwoord te verzinnen dat in de zin zou kunnen worden ingevoegd. In die gevallen kan men dus niet anders dan aannemen dat het modale werkwoord zelf als het grammaticale hoofdwkwoord van de zin fungeert. Deze gevallen zijn gevat in de categorie ‘hoofd’ in de tabellen. In (HnlSchr) voorbeeld (11), b.v., is zelfs de toevoeging van een vaag werkwoord zoals *gebeuren* praktisch onmogelijk. Mocht men het toch in de zin forceren,

ook al leidt dat tot een onmogelijke constructie, dan zou de betekenis van het modale werkwoord trouwens meteen veranderen: zoals het er nu staat is *kunnen* in (11) onmiskenbaar deontisch ('het is moreel onaanvaardbaar'), maar met *gebeuren* erbij zou een (compleet niet in de context passende) dynamisch modale betekenis (de aanduiding van een vermogen of potentieel), meer bepaald van 'onmogelijkheid', ontstaan (zie ook paragraaf 4 over deze betekenissen).

(11) En ik zei, dat gaat me niet aan, maar wat u doet *kan* helemaal niet, een klooster bouwen op het grootste Joodse kerkhof ter wereld!

Of neem (12), uit een reportage over een voetbalwedstrijd (HnlSpr). Misschien kan je je hier semantisch nog wel een hoofdwkwoord voorstellen dat de actie vervat in de zin weergeeft, zoals b.v. '(de bal) doorgeven'. Maar de zinsconstructie met het onpersoonlijke, niet-deictische/niet-referentiële ('dummy') subject *het* maakt invoeging ervan in de zin grammaticaal helemaal onmogelijk. Bovendien verschijnt het modale werkwoord zelf als een voltooid deelwoord en het kan dus ook helemaal niet als grammaticaal afhankelijk van een ander werkwoord opgevat worden.

(12) het had veel sneller naar Bart Goor *gemoeten*

En in (HnlSpr) (13), tenslotte, is gewoonweg geen enkel hoofdwkwoord meer denkbaar, zelfs niet semantisch.⁹

(13) als ze in 't echt doodgaat ik ga janken op de begrafenis puur omdat andere mensen janken maar zelf hoef ik voor haar geen traan te laten want ik *mag* 'r niet eens

Uit het voorgaande overzicht van de types van autonome gebruiken zal voldoende duidelijk geworden zijn dat er een zeer graduele overgang is van gevallen van het type 'hulp zonder hoofd' via die van het type 'twijfel' naar die van het type

---

⁹ Verschillende collega's hebben de vraag opgeworpen of de autonome gevallen van de modale werkwoorden in onze data (van om het even welk type) niet vooral voorkomen in de context van zinnen met een directionele voorzetselgroep. Als dat zo zou zijn, dan zouden ze nl. niet zo heel uitzonderlijk zijn: autonoom gebruik van de modale werkwoorden was in die context b.v. ook mogelijk in vroegere stadia van het Engels (zie Plank, 1984, p. 325), en is eveneens gangbaar in het huidige Duits (b.v., *ich muß sofort nach Hause*). Het antwoord op die vraag is echter negatief. Van de in deze paragraaf besproken voorbeelden bevatten enkel (4) en (12) een directionele voorzetselgroep, alle andere zijn van een heel andere aard. En dat weerspiegelt de situatie in het geheel van onze data. We kunnen hier niet dieper ingaan op deze materie, maar er zijn op het eerste gezicht geen limiterende grammaticale condities op het voorkomen van de autonome modale werkwoorden (en zie ook Haeseryn *et al.*, 1997, p. 1005ff).

'hoofd'. En dat feit op zich biedt dan ook meteen de voorzet voor een antwoord op die andere vraag die we aan het begin van deze paragraaf hebben opgeworpen, nl. wat de relevantie is van de categorie 'hulpwerkwoord met geëlideerd hoofdwerkwoord' ('hulp zonder hoofd') voor een diachrone analyse van de syntactische status van de modale werkwoorden. Het bestaan van die graduele overgangen suggereert nl. dat het gebruik van de modale werkwoorden met een geïmpliceerd ander werkwoord een rol kan spelen in hun overgang van een hoofdwerkwoordelijke naar een hulpwerkwoordelijke status, en omgekeerd. Dit verhaal geldt trouwens wellicht niet enkel voor de modale werkwoorden, maar voor alle ontwikkelingen van hoofd- naar hulpwerkwoord en omgekeerd. Het is inderdaad perfect voorstelbaar dat de ontwikkeling van een vorm van hoofdwerkwoord naar hulpwerkwoord loopt via een intermediaire fase waarin naast de vorm in kwestie steeds vaker en manifester een ander werkwoord geïmpliceerd is, dat dan uiteindelijk geherinterpreteerd geraakt tot het nieuwe hoofdwerkwoord van de zin.¹⁰ Maar ook het omgekeerde is voorstelbaar, nl. dat het feit dat bij een hulpwerkwoord het hoofdwerkwoord steeds vaker geëlideerd wordt de oorzaak kan zijn van een verzelfstandiging van dat hulpwerkwoord tot een hoofdwerkwoord.

Het laatst genoemde scenario – de overgang van hulpwerkwoord naar hoofdwerkwoord – druist natuurlijk wel in tegen de geijkte paden van grammaticalisatie (cf. Hopper & Traugott, 2003). In de literatuur is er echter al eerder melding gemaakt van zulke gevallen, op beperkte schaal, in individuele vormen, met name ook in de modale hulpwerkwoorden (zie b.v. van der Auwera & Plungian, 1998). En het lijkt er sterk op dat onze Nederlandse modale hulpwerkwoorden een volgend voorbeeld aanleveren, en dit keer dan bovendien één van serieuze omvang, nl. een hele samenhangende groep van vormen betreffend. Dat is in ieder geval toch wat de cijfers in Tabellen 1 tot 3 suggereren.

3.3. INTERPRETATIE VAN DE DATA

De details van de evolutie in de autonome gevallen zoals gevat in Tabellen 1 tot 3 verschillen voor de drie modale werkwoorden, maar één cruciaal element hebben ze gemeenschappelijk: in de overgang van het Vnnl naar het

---

¹⁰ Dit is in wezen ook wat er gebeurd is bij het ontstaan van, b.v., *hebben* als voltooid hulpwerkwoord in het Nederlands: op een bepaald moment zijn sprekers het hoofdwerkwoord *hebben* (met de betekenis van 'bezitten') steeds vaker beginnen gebruiken in combinatie met een voltooid deelwoord met een adverbiale status in de zin (*hij heeft het boek [dat hij] gekocht [heeft]*), en dat voltooide deelwoord is uiteindelijk geherinterpreteerd als het feitelijke hoofdwerkwoord van de zin.

Hnl vertonen ze allemaal dezelfde structurele verandering in hun ontwikkelingspatroon.¹¹

Bij alle drie de werkwoorden is de frequentie van de autonome gevallen in het Vnnl heel laag. Voor *mogen* en *moeten* is dat min of meer een verderzetting van een situatie die al bestond in het Onl en Vmnl. Maar voor *kunnen* is het het resultaat van een vrij drastische daling sinds het Vmnl, bij de zuiver hoofdwerkwoordelijke gevallen nog sterker dan bij de hulpwerkwoordelijke gevallen met een geëlideerd hoofdwerkwoord.¹² *Kunnen* is dus blijkbaar een ‘jonger’ en sneller evoluerend hulpwerkwoord dan *mogen* en *moeten*.

Die ontwikkelingen passen uiteraard in een klassiek patroon van grammaticalisatie, en in dat perspectief zouden we dan ook verwachten dat de trend naar reductie van de autonome gebruiken – eventueel na mogelijk zelfs lange periodes van stagnatie, zoals we die bij *mogen* en *moeten* van het Onl tot het Vnnl zien optreden – zich verder doorzet. Maar niet zo in onze drie vormen: in alle drie is er in de overgang van het Vnnl naar het Hnl plots een ommekeer, met een soms drastische toename van de autonome gevallen. Hoewel de details van de evolutie weer enigszins anders zijn voor elk van de drie. Bij *kunnen* is de stijging aanzienlijk in het geschreven materiaal (tot 10% van de treffers) en drastisch in het gesproken materiaal (tot bijna 20% van de gevallen). Bij *mogen* en *moeten* daarentegen is de evolutie marginaal in het geschreven materiaal, maar in het gesproken materiaal is ze aanzienlijk bij *moeten* (tot meer dan 10% van de gevallen) en zeer dramatisch bij *mogen* (tot bijna 25% van de gevallen, zelfs meer dan bij *kunnen* dus, hoewel het verschil statistisch niet significant is).¹³ Bij *kunnen* en *mogen* vinden we de toename

---

¹¹ Een χ^2 -toetsing toont aan dat de globale evolutie in de totalen (evenwel met uitsluiting van het Onl omdat de lage verwachte waarden voor die periode de test onbetrouwbaar zouden maken) zeer significant is ($p < .001$) bij de drie werkwoorden, en dat zowel wanneer HnlSchr en HnlSpr samen worden genomen, als wanneer ze apart worden verrekend. (Bij alle statistische toetsen in deze bijdrage gaan we uit van een significantiedrempel van .05.)

¹² Een toetsing met Fisher Exact (tweezijdig) toegepast op de totalen toont het volgende: Bij *mogen* en *moeten* is geen enkele van de overgangen tussen periodes tot en met het Vnnl significant, en hetzelfde geldt voor de verschillen tussen *mogen* en *moeten* in het Onl, het Vmnl en het Vnnl. Bij *kunnen* daarentegen is het verschil tussen het Onl en het Vmnl niet significant, maar dat tussen Vmnl en Vnnl is hoogst significant (.000), en het verschil tussen *kunnen* en elk van de twee andere werkwoorden is niet significant in het Onl en het Vnnl, maar is zeer significant in het Vmnl (.000).

¹³ Een toetsing met Fisher Exact (tweezijdig) toont dat de overgang (berekend voor de totalen) van het Vnnl naar het Hnl (gesproken en geschreven samengenomen) significant is voor de drie werkwoorden (.000 voor *kunnen* en *mogen*, .005 voor *moeten*). De overgang van het Vnnl naar enkel het HnlSchr is significant bij *kunnen* (.003), maar niet bij *mogen* en *moeten*. Maar de overgang van het Vnnl naar enkel het HnlSpr is significant bij de drie werkwoorden (.000

zowel bij de hoofdwerkwoordelijke treffers als bij de hulpwerkwoordelijke met een geëlideerd hoofdwerkwoord, bij *moeten* enkel in deze laatste categorie.

Er is dus bij alle drie de werkwoorden een duidelijk verschil merkbaar tussen het geschreven en het gesproken Hnl (zelfs bij *kunnen*): het autonome gebruik is bij alle drie frequenter in het laatste dan in het eerste. De juiste interpretatie van wat er aan het gebeuren is met deze werkwoorden hangt dus cruciaal af van de vraag hoe we dit verschil tussen de twee ‘taalmodi’ moeten verstaan.

Op het eerste gezicht zou men misschien kunnen denken dat het te maken heeft met het feit dat gesproken taal vlugger geproduceerd wordt, en daardoor spontaner maar ook lossier en ‘slordiger’ is in de toepassing van de ‘taalregels’, terwijl geschreven taal trager geproduceerd wordt, en daardoor beter gecontroleerd en gepland wordt, en dus strikter volgens de regels van de taalkunst is. M.a.w., sprekers zullen gemakkelijker niet essentiële onderdelen van zinnen achterwege laten dan schrijvers, en misschien zijn de hoofdwerkwoorden in de zinnen met onze drie hulpwerkwoorden daar het slachtoffer van. Mocht dat inderdaad de verklaring zijn, dan hebben dezelfde verschillen tussen gesproken en geschreven taal die we in het Hnl vaststellen wellicht ook bestaan in de vroegere taalstadia. En als we de cijfers voor het Hnl dan extrapoleren naar die vroegere stadia, dan zou de evolutie plots heel wat minder dramatisch zijn, toch in ieder geval voor *mogen* en *moeten*, en dan kan het vermoeden rijzen dat we ons blij aan het maken zijn met een dode mus.

Maar bij nadere beschouwing is die verklaring niet echt plausibel. Dat het genoemde verschil tussen gesproken en geschreven taal inderdaad bestaat staat buiten kijf, maar er zijn verschillende argumenten aan te voeren tegen de veronderstelling dat dit verschil feitelijk verantwoordelijk is voor de hogere frequentie van autonome gevallen in het gesproken materiaal.

Een eerste, weliswaar niet heel zwaarwegend tegenargument is dat nu net het Vnnl materiaal gebruikt in het onderzoek een vrij stevige brok volkstoneelstukken bevat, en die gelden toch algemeen als relatief dicht aanleunend bij de gesproken taal van toen (zo waren ze in ieder geval bedoeld door hun auteurs) – maar toch is het aandeel autonome gevallen net in het Vnnl op zijn allerlaagste peil.

---

voor *kunnen* en *mogen*, .001 voor *moeten*). Het verschil tussen het HnlSchr en het HnlSpr is significant bij *mogen* (.000) en *kunnen* (.011), maar is net onder de significantiedrempel bij *moeten* (.05999). In het HnlSchr is geen enkel van de verschillen tussen twee van de werkwoorden significant, in het HnlSpr daarentegen is er een significant verschil tussen *kunnen* en *moeten* (.017) en tussen *mogen* en *moeten* (.000), maar niet tussen *kunnen* en *mogen*.

Een tweede en veel belangrijkere bedenking is dat autonome gevallen van het type gevat in voorbeelden (3) tot (5) en (8) tot (13) in paragraaf 3.2 – d.w.z., de overgrote meerderheid van de autonome treffers in ons materiaal – nauwelijks beschouwd kunnen worden als het resultaat van slordigheid of inslikgedrag. Minstens de gevallen met een modaal werkwoord dat grammaticaal geen hoofdwkwoord naast zich tolereert – de gevallen in de categorie ‘hoofd’ in de tabellen dus – moeten zo gepland zijn door hun spreker, vanaf het begin van het taalproductieproces, en het is geheel onduidelijk hoe daarbij laksheid in het spel zou kunnen zijn. En als slordigheid in het spel zou zijn bij de hulpwerkwoordelijke gevallen met een geëlideerd hoofdwkwoord, dan zouden moedertaalsprekers toch niet het sterke gevoel hebben dat dit in de overgrote meerderheid van de gevallen de natuurlijkere manier is om de dingen te zeggen, terwijl explicitering van het hoofdwkwoord raar klinkt of zelfs erg moeilijk is.

Trouwens, in het Engels zijn deze types van autonome gevallen niet enkel afwezig in geschreven taal, maar evenzeer in gesproken taal. Waarom zou dat zo zijn als ze te maken hebben met de onverzorgde aard van gesproken taal – want dit laatste is uiteraard geen taalgebonden gegeven en geldt evenzeer in het Engels.

En tenslotte is er ook nog het feit dat bij *kunnen* de tendens naar een toenemend aantal autonome gevallen zelfs in de geschreven taal markant aanwezig is – in de ‘ordelijke’ taalvariant dus. Dat versterkt nog meer het vermoeden dat het verschil in frequentie van de autonome gevallen in geschreven en gesproken taal niets met de slordigheid van deze laatste te maken heeft.

Een plausibelere uitleg is wellicht dat de geobserveerde feiten te maken hebben met een heel andere eigenschap van beide taalmodi, nl. dat gesproken taal ‘progressiever’ is dan geschreven taal, en actuele ontwikkelingstendensen in de taal duidelijker bloot legt. In dat perspectief kan men het gesproken Hnl materiaal in feite beschouwen als een voorafspiegeling van een verder stadium in de taalevolutie, volgend op het stadium weergegeven door de geschreven Hnl data.

Als die alternatieve verklaring inderdaad accuraat is, dan kunnen we uit Tabellen 1 tot 3 besluiten dat onze drie modale hulpwerkwoorden wel degelijk een systematische tendens vertonen tot hernieuwde verzelfstandiging. Het feit dat de drie vormen dat min of meer simultaan doen, ondanks de grote verschillen in hun vroegere evolutie, suggereert heel sterk dat we hier te maken hebben met een proces van analogie. En het feit dat *kunnen* een beetje voorop ligt aangezien het de effecten ook al in de geschreven taal vertoont,

terwijl ze bij de twee andere vormen voorlopig enkel in de gesproken taal duidelijk zichtbaar zijn, suggereert dan dat *kunnen* de toon zet voor de twee andere hulpwerkwoorden.

4. DE SEMANTISCHE EVOLUTIE

4.1. EEN BEKNOPTE DEFINITIE VAN (INTER)SUBJECTIFICATIE

Zoals in de inleiding al aangegeven is er ook iets bijzonders aan de hand met de semantiek van de autonome gevallen van onze drie modale werkwoorden. Alvorens we daarop ingaan is er echter een korte uitweiding nodig over de definitie van de noties van subjectificatie en intersubjectificatie zoals die in deze bijdrage gehanteerd worden, en die belangrijk zijn voor het verdere verhaal over de betekenisevoluties (voor een zeer grondige uiteenzetting is hier geen ruimte).

De noties van subjectificatie en intersubjectificatie zoals geïntroduceerd door Traugott (zie o.m. Traugott & Dasher, 2002; een beknopte definitie is al gegeven in de inleidende paragraaf 1.) en zoals standaard gebruikt in de huidige diachrone literatuur zijn vatbaar voor de kritiek dat ze erg vaag en multi-interpretabel zijn. Er zijn nl. geen duidelijke criteria op basis waarvan betekenissen op een min of meer objectieve manier als minder of meer subjectief of intersubjectief (als deze laatste notie ook nog als gradueel beschouwd kan worden, wat verre van evident is) kunnen worden gekarakteriseerd. Auteurs werken typisch op basis van (aanvechtbare) intuïties, met als gevolg enorme verschillen in de inschatting.

Maar (zoals ook al betoogd in Nuyts, 2001a, p. 314, 355; 2007) deze noties – en vooral dan die van subjectificatie – kunnen aanzienlijk aangescherpt en ‘gedesubjectiveerd’ worden, en de beweringen i.v.m. taalverandering die ermee verbonden worden kunnen dus ook veel beter toetsbaar gemaakt worden, door ze te definiëren in termen van het concept van de ‘hiërarchie van kwalificatie-dimensies’ (of dimensies van ‘tijd-aspect-modaliteit’, TAM) die in verschillende versies in de functionalistische literatuur voorgesteld is (zie Nuyts, 2001a voor meer toelichting). Een sterk vereenvoudigde versie van de hiërarchie die we hier hanteren, toegespitst op de (met name ook voor deze bijdrage) belangrijkste semantische dimensies, is weergegeven in (14). (De meeste semantische noties in de hiërarchie zijn wellicht voldoende ruim bekend zodat een formele definitie hier niet nodig is – in de mate dat definities toch cruciaal zijn voor ons verhaal worden ze in de loop ervan aangehaald.)

(14) > evidentialiteit

> epistemische modaliteit

> deontische modaliteit

> tijd

> kwantitatief aspect (frequentie) / dynamische modaliteit

> fasaal aspect

> SvZ

Deze hiërarchie heeft in de eerste plaats de bedoeling een weergave te zijn van de relatieve extensie van het semantische bereik of de ‘semantische scope’ van de categorieën erin, zoals die empirisch vaststelbaar is: hoger in de hiërarchie betekent bredere scope. M.a.w., categorieën hebben bereik over alles wat eronder staat, maar niet over alles wat erboven staat in het systeem. Hier zijn een paar kleine illustraties van wat dit behelst.

(15) a. Jan komt *waarschijnlijk morgen* naar huis

b. Jan is *vorig jaar herhaaldelijk gestopt* met roken, maar hij heeft het nooit volgehouden

De zin in (15a) bevat o.m. een adverbium dat epistemische modaliteit uitdrukt (een aanduiding van hoe groot de kans is dat de stand van zaken reëel is of niet), nl. *waarschijnlijk*, en een adverbium dat tijd uitdrukt (situering van de stand van zaken op de tijdsas), nl. *morgen*. Het epistemische oordeel vervat in *waarschijnlijk* heeft (ook) betrekking op de tijdsituering vervat in *morgen*: de kansberekening betreft het ‘morgen naar huis komen door Jan’. Maar het omgekeerde is niet het geval: het waarschijnlijkheidsoordeel geldt niet pas morgen, maar is van toepassing nu, op het spreekmoment. Vandaar ook dat een uitspraak als *het is waarschijnlijk het geval dat Jan morgen naar huis komt* perfect zin heeft, maar de ‘omgekeerde’ uitspraak *het is morgen het geval dat Jan waarschijnlijk naar huis komt* vrij nonsensicaal klinkt. Epistemische modaliteit heeft dus tijd in zijn scope, maar niet omgekeerd, en daarom staat het eerste hoger in de hiërarchie in (14) dan het laatste.¹⁴

---

¹⁴ Er zijn overigens verschillende elementen die het hier geschetste verhaal compliceren, waaronder het verschil tussen performatieve en descriptieve (of rapporterende) gebruikswijzen van (o.m.) epistemische uitdrukkingen (zie Nuyts, 2001a, p. 39ff, 2009a), maar er is geen ruimte om hier verder op in te gaan.

De zin in (15b) bevat o.m. de tijdsuitdrukking *vorig jaar*, een aanduiding van kwantitatief aspect (de frequentie waarmee de stand van zaken voorkomt), nl. *herhaaldelijk*, en een aanduiding van fasaal aspect (de fase waarin de ‘zich ontplooiende’ stand van zaken zich bevindt), nl. *gestopt*. Welnu, *vorig jaar* situeert het gegeven dat ‘Jan regelmatig gestopt is met roken’, dus de stand van zaken mét de karakteristieken uitgedrukt door de twee aspectmarkerings. Maar *herhaaldelijk* en *gestopt* hebben geen semantisch effect op de tijdsituering: *vorig jaar* is niet *herhaaldelijk gestopt* (door iemand of iets). En ook tussen de twee aspectmarkeerders is er een hiërarchische relatie: het stoppen kwam herhaaldelijk voor, maar *herhaaldelijk* is niet gevat door *gestopt*. En zo kan je dus wel zeggen: *het was vorig jaar het geval dat Jan herhaaldelijk gestopt is met roken*, en ook: *het was (vorig jaar) herhaaldelijk het geval dat Jan gestopt is met roken*, maar deze uitspraken omkeren gaat niet – zo is b.v. *het is herhaaldelijk het geval dat Jan vorig jaar gestopt is met roken* nonsensicaal. En dus mogen we besluiten dat tijd scope heeft over kwantitatief en fasaal aspect, maar niet omgekeerd, en dat kwantitatief aspect scope heeft over fasaal aspect, maar niet omgekeerd – zoals weergegeven in de hiërarchische positie van deze categorieën in (14).

Achter de ‘oppervlakkige’ scope-logica vervat in (14) zit echter ook een diepere logica: deze hiërarchie correleert nl. ook met graden van sprekerbetrokkenheid bij de uiting. Ook hierop kunnen we hier niet al te uitvoerig ingaan (zie Nuyts, 2009a voor een grondige uitleg), maar dit is de essentie van het verhaal: We mogen aannemen dat de hiërarchie in (14) een reflectie is (zij het ongetwijfeld op een niet-simplistische manier) van de relatieve positie van de verschillende semantische dimensies erin in onze conceptualisering van de werkelijkheid (in onze conceptueel-semantische representaties dus). En in dat perspectief blijkt er ook een diepere cognitieve logica te zitten in het systeem, waarvan de semantische scope-relaties zoals we die kunnen vaststellen in taaluitingen wellicht slechts een vrij oppervlakkige reflectie of emanatie zijn.

Opklimmen in de hiërarchie gaat nl. gepaard met een verruiming van het perspectief op de gekwalificeerde stand van zaken. Kwalificaties onderaan in het systeem betreffen concrete aanvullende specificaties van de interne opbouw van de stand van zaken: fasaal aspect, b.v., preciseert de interne fase van ontwikkeling van de stand van zaken. Kwalificaties in het midden situeren de stand van zaken in de wereld rondom: tijd, b.v., situeert de stand van zaken op de tijdsas. En kwalificaties bovenaan in het systeem betreffen abstracte karakterisering van de status van de stand van zaken in het wereldbeeld van de taalgebruiker: deontische modaliteit b.v. in termen van de morele

waardenschaal van de spreker, epistemische modaliteit in termen van zijn inschatting van de existentiële status van de stand van zaken.

Daarmee samenhangend houdt opklimmen in de hiërarchie ook een toenemende rol in voor kennis van dingen buiten de stand van zaken om. Om een kwalificatie laag in het systeem uit te voeren is nauwelijks kennis nodig behalve die i.v.m. de stand van zaken zelf: om b.v. de interne fase van ont-plooiing van de stand van zaken (fasaal aspect) te bepalen moet je enkel ‘kijken’ naar die stand van zaken op zich. Maar kwalificaties hoog in het systeem berusten helemaal op kennis/informatie buiten de stand van zaken: de epistemische beoordeling van een (per definitie hypothetische) stand van zaken berust b.v. helemaal op het redeneren op basis van wereldkennis over de kansen dat de stand van zaken ‘in die wereld past’.

En op die manier gaat opklimmen in de hiërarchie in (14) dan ook samen met een toenemende rol voor de persoon die de kwalificatie uitvoert: hoe hoger in het systeem, hoe hoger de graad van persoonlijke inbreng in termen van inschatting en interpretatie van achtergrondkennis en omstandigheden (een spreker moet, b.v., meer [onbewuste] denkoperaties uitvoeren om een epistemische evaluatie uit te voeren dan om de fase van ontwikkeling vast te stellen van een stand van zaken waar hij over spreekt), en dus hoe meer ruimte voor creatieve inmenging van zijn kant. En vanuit dat perspectief kan men subjectificatie dan ook definiëren als het proces waarbij de betekenis van een taalvorm geleidelijk aan opklimt in de hiërarchie in (14).¹⁵

Intersubjectificatie kan dan gedefinieerd worden als het proces waarbij een taalvorm qua betekenis de kwalificatieve hiërarchie in (14) verlaat, en een rol opneemt op het vlak van het ‘interactie-management’, b.v. als een taalhandelingsmarkeerder of -modificeerder, of als een ‘hedging device’ zoals b.v. een hoffelijkheidsmarkeerder, of als een zinsconnector van één of ander type (denk b.v. aan *verder* als voegwoordelijk element, dat ontstaan is uit het ruimtelijke gebruik van de vorm – ruimtelijke locatie is ook een kwalificatie die ergens een plaats heeft in de hiërarchie in (14), wellicht net onder tijd). Func-

---

¹⁵ Overigens is het begrip ‘subjectificatie’ misschien wat ongelukkig om dit proces te karakteriseren (een epistemisch oordeel vraagt wel meer sprekerinbreng dan b.v. een fasaal-aspectaanduiding, maar is daarom niet noodzakelijk ook subjectiever), temeer omdat de term ‘subjectiviteit’ in de literatuur ook gebruikt wordt (en terminologisch ook op een gepastere manier) om naar heel andere fenomenen te verwijzen – denk b.v. aan Langacker’s (1990) notie van subjectiviteit, of het concept van (inter)subjectiviteit zoals voorgesteld in Nuyts (2001a, b, 2005). De term is echter zo sterk ingeburgerd voor de verwijzing naar de diachrone processen waar het ons hier om gaat, dat we hem toch ook in dit verband verder zullen gebruiken.

ties van dit type hebben immers niets meer te zien met onze representatie van wereldkennis op zich (i.t.t. de categorieën in de hiërarchie in (14)), zij betreffen de manier waarop we onze talige communicatie over die wereldkennis met gespreksdeelnemers in concrete gesprekssituaties plannen en organiseren, en dat gebeurt op heel andere plaatsen in een cognitief taalprocesmodel dan in de conceptueel-semantische representatie.

In dit verband is overigens nog een kleine kanttekening aan de orde i.v.m. de definitie van deontische modaliteit in (14), omdat die afwijkt van de traditionele, en omdat die voor de uiteenzetting in paragraaf 4.2 van speciaal belang is. Traditioneel wordt deontische modaliteit gedefinieerd in termen van toestemming, verplichting, verbod, enz. Daar zijn echter een aantal problemen mee (vgl. Nuyts *et al.*, 2007, 2010), en in de huidige context wordt deontische modaliteit (de notie vervat in (14)) beschouwd als een zuivere aanduiding van de graad van morele aanvaardbaarheid van de stand van zaken uitgedrukt in de zin. Een illustratie is (16): hier is duidelijk wel sprake van een moreel oordeel, maar niet van een gebod of iets dergelijks. (Vgl. ook voorbeeld (11) in paragraaf 3.2.)

(16) Je *kan* dat niet maken man, je beste vriend zo in de kou laten staan

Noties zoals toestemming, verplichting, verbod, advies, enz., van het type uitgedrukt in (17), worden hier ‘directief’ genoemd.

(17) Je *mag/moet* nu vertrekken

En ‘directiviteit’ wordt beschouwd als een heel aparte categorie, die bovendien niet kwalificatieel van aard is (en daarom ook niet in de hiërarchie in (14) staat) maar wel thuis hoort bij de taalhandelingsnoties (het is precies dezelfde categorie trouwens die ook vervat zit in de imperatieve modus). M.a.w., terwijl deontische modaliteit in onze definitie een vrij sterk gesubjectieerde betekenis is, is directiviteit een intersubjectieve notie (in de zin aangegeven eerder in deze paragraaf). (Zie Nuyts, 2008 over de theoretische status van taalhandelingsdimensies in relatie tot de hiërarchie in (14)).

4.2. DE SEMANTISCHE KARAKTERISTIEKEN VAN DE AUTONOME GEVALLEN

Een volledig overzicht van de betekenisevoluitie in de autonome gevallen van onze drie modale werkwoorden, in relatie tot hun algemene betekenisprofiel doorheen de taalgeschiedenis, valt buiten het bestek van deze bijdrage. Maar één opvallende vaststelling verdient wel onze aandacht: het blijkt nl. dat in

alle drie de vormen een opmerkelijk groot deel van de autonome gevallen in het Hnl – met inbegrip van de meerderheid van de voorbeelden geciteerd in paragraaf 3.2 – deontisch of directief is (als enige, of als één van de mogelijke betekenissen; van de illustraties in paragraaf 3.2 zijn (3), (5), (10), (11) en (12) mogelijk of uitsluitend deontisch, en zijn (4) en (9) mogelijk of uitsluitend directief).¹⁶ Tabel 4 toont het aandeel van de deontische en directieve gevallen, en van de twee samen (‘totaal’), bij het totale aantal autonome trefers (zie Tabellen 1 tot 3 voor de absolute aantallen) in het geschreven en het gesproken Hnl, en in het Hnl algemeen.¹⁷ Op enkele uitzonderingen na (waarvan de details hier verder niet terzake doen)¹⁸ hebben alle andere autonome gevallen in het Hnl een dynamisch modale betekenis (voorbeelden (2) en (8) in paragraaf 3.2 zijn daar illustraties van).¹⁹

	<i>kunnen</i>			<i>mogen</i>			<i>moeten</i>		
	<i>schr</i>	<i>spr</i>	<i>tot</i>	<i>schr</i>	<i>spr</i>	<i>tot</i>	<i>schr</i>	<i>spr</i>	<i>tot</i>
deontisch	40%	18%	25%	9%	18%	17%	20%	19%	19%
directief	10%	3%	5%	91%	82%	83%	40%	33%	36%
totaal	40%	18%	25%	100%	90%	92%	50%	52%	52%

Tabel 4: *De relatieve frequentie van deontische en directieve gevallen in het Hnl.*

De interpretatie van deze cijfers moet wel met de nodige voorzichtigheid gebeuren, want de algemene semantische ontwikkeling van de drie vormen, en hun algemene betekenisprofiel in het Hnl, is nogal verschillend.

¹⁶ Aangezien ambiguïteit een potentieel relevant fenomeen is voor diachroon onderzoek, nl. als een teken van aan de gang zijnde betekenisevolutie (zie Nuyts, 2007), worden ambigue gevallen in ons onderzoek niet in één enkele betekenis categorie geforceerd, maar van een label voorzien voor elk van hun mogelijke lezingen. En ambiguïteit is een heel frequent gegeven bij de Nederlandse modale werkwoorden (zie Nuyts, 2007 over *kunnen* en Nuyts *et al.*, 2007, 2010 over *mogen* en *moeten*).

¹⁷ De verschillen tussen HnlSchr en HnlSpr zijn overigens nergens statistisch significant (volgens een toetsing met Fisher Exact, tweezijdig), ook niet bij *kunnen*, ondanks het ogenschijnlijk wat grotere verschil daar. De totalen voor de deontische en directieve gevallen samen zijn trouwens meestal kleiner dan de optelsom van de twee semantische categorieën apart – dat komt omdat er wel vaker gevallen zijn die beide lezingen toelaten, en die zijn toch maar één keer geteld in de totalen.

¹⁸ Eén uitzondering is voorbeeld (13) in paragraaf 3.2, dat ‘boulomaische modaliteit’ uitdrukt, d.w.z. de graad van ‘leukheid’ of ‘aangenaamheid’ van de stand van zaken. Deze categorie sluit nauw aan bij deontische modaliteit en zit wellicht ook op ongeveer dezelfde hoogte in de hiërarchie in (14) (zie Nuyts, 2006, p. 12).

¹⁹ Voor alle duidelijkheid: dynamische modaliteit wordt gedefinieerd (zie Nuyts, 2005, 2006) als de aanduiding van een vermogen of potentieel of van een behoefte of noodzaak aanwezig in een participant in de uitgedrukte stand van zaken, of in de stand van zaken in zijn geheel.

Bij *kunnen* duikt de deontische betekenis voor het eerst op in het Vnnl en ze groeit nog wat aan in het Hnl, het directieve gebruik daarentegen ontstaat pas in het Hnl, uit de deontische en/of de dynamische betekenis (zie Nuyts, 2007).²⁰ Maar tot op vandaag blijven deze beide betekenissen heel beperkt qua frequentie, in vergelijking met de dominante dynamisch modale betekenis. De aanwezigheid van 25% gevallen met deze betekenissen, en vooral dan met de deontische, in de autonome treffers (en zelfs 40% in het HnlSchr) is dan ook erg opvallend, aangezien dat een significant groter aandeel is dan het aandeel van deze betekenissen in de algemene betekenisstructuur van *kunnen* in het Hnl.²¹ (In de oudere stadia hebben alle autonome gevallen ofwel de betekenis van het originele hoofdwerkwoord, d.w.z. 'kennen',²² ofwel een dynamisch modale betekenis.)

Bij *mogen* en *moeten* is de situatie echter heel anders. De deontische en directieve betekenissen bij *moeten* en de directieve betekenis bij *mogen* waren al heel prominent aanwezig in het Vmnl en het Vnnl (de deontische betekenis van *mogen* was eerder beperkt), weliswaar naast de dynamische betekenis, die ook zeer manifest aanwezig was in beide vormen. Bij *moeten* is er niet veel veranderd in de overgang naar het Hnl, maar *mogen* heeft zich geleidelijk aan vooral gespecialiseerd in het directieve gebruik, hoewel het deontische gebruik ook is blijven bestaan (de dynamische betekenis is zeer marginaal geworden, zie Nuyts *et al.*, 2007, 2010).²³ Het is dus heel wat minder verrassend dat we zoveel deontische en directieve gevallen aantreffen bij de autonome treffers van *moeten*, en zo'n excessief hoog aantal directieve gevallen bij *mogen*. Niettemin is de frequentie van de directieve gevallen bij de autonome treffers van *mogen* statistisch significant hoger dan in het globale Hnl

---

²⁰ Nog een betekenis die voor het eerst opduikt in het Vnnl is de epistemische, maar die blijft verder op de achtergrond omdat ze geen speciale status heeft bij de autonome gevallen. Dit laatste geldt evenzeer voor de epistemische en de evidentieële betekenis van respectievelijk *mogen* en *moeten* (die wel al bestonden in oudere taalstadia, zie later).

²¹ Het verschil qua frequentie van de deontische treffers in het Hnl bij enkel de autonome gevallen in vergelijking met het algemene betekenisprofiel (alle gevallen in ons corpus samen dus) is significant (.030 volgens Fisher Exact, tweezijdig; in het HnlSchr apart ligt de significantie zelfs op .007). De frequentie van directieve gevallen bij de autonome treffers verschilt echter niet significant van hun frequentie in het algemene betekenisprofiel van *kunnen* in het Hnl.

²² Het gaat hier m.a.w. gewoon om relicten van het originele hoofdwerkwoord, waaruit het hulpwerkwoord ooit ontstaan is. In ons materiaal van *mogen* en *moeten* is er geen spoor meer van het originele hoofdwerkwoord, zelfs niet in het Onl of Vmnl.

²³ Ook de epistemische betekenis van *mogen*, die duidelijk aanwezig was in de oudere stadia, is verdwenen in het Hnl.

profiel van deze vorm.²⁴ (In de oudere taalstadia is er overigens, net zoals bij *kunnen*, geen significant verschil tussen het betekenisprofiel van de autonome gevallen van *mogen* en *moeten* in vergelijking met hun algemeen betekenisprofiel.)

Het is dus niet helemaal duidelijk of de collectieve trend naar herautonomisering in deze vormen zich nu inderdaad vooral concentreert op de deontische en directieve betekenissen. Het globale beeld, en de evoluties in *kunnen* in het bijzonder, suggereren van wel, maar de ontwikkelingen in *mogen* en *moeten* zijn minder duidelijk. Misschien moeten we aannemen dat het proces in *mogen* en *moeten* de normale waaier van betekenissen vat, en dus relatief betekenisafhankelijk is – eventueel met een zekere acceleratie van de meest dominante betekenis bij *mogen*, nl. de directieve. Maar dat er bij *kunnen* wel een speciale ‘gevoeligheid’ is voor de deontische en directieve betekenissen, mogelijk onder invloed van de – zoals gezegd normale – sterke aanwezigheid van deontische en directieve gevallen in het autonomiseringsproces bij *mogen* en *moeten*. Mogelijk is dus ook hier weer analogie aan het werk, hoewel dan in de omgekeerde richting in vergelijking met die in het grammaticale herautonomiseringsproces. Verder onderzoek zal een en ander steviger moeten onderbouwen.

Maar om het even hoe de vork aan de steel zit, één ding blijkt zeer duidelijk uit onze data: in geen van de drie modale werkwoorden betreft het herautonomiseringsproces een ‘heropleving’ van de originele hoofdwerkwoordelijke betekenis van de vormen (‘kennen’ in *kunnen*, ‘sterk zijn, vermogen’ in *mogen*, en ‘meten’ in *moeten*), of zelfs maar van de oudste modale betekenissen (de dynamische). Het proces vat minstens de hele betekenisradius van de vormen in het Hnl (met inbegrip van zeer recent verworven betekenissen), en dus ook de gesubjectieerde en geintersubjectieerde betekenissen. En ten minste in sommige gevallen vat het wellicht zelfs (sommige van) deze laatste betekenissen in het bijzonder (de deontische en directieve). M.a.w., de grammaticale herautonomisering gaat niet gepaard met semantische ‘regressie’. En ze gaat evenmin gepaard met de ontwikkeling van nieuwe maar minder subjectieve of intersubjectieve betekenissen.

---

²⁴ Bij *mogen* is het verschil qua frequentie van de directieve treffers in het Hnl bij enkel de autonome gevallen in vergelijking met het algemene betekenisprofiel zeer significant (.001 volgens Fisher Exact, tweezijdig). De frequentie van deontische autonome treffers bij *mogen* verschilt echter niet significant van het algemene betekenisprofiel bij dit werkwoord, en hetzelfde geldt voor de deontische en directieve autonome gevallen van *moeten*.

5. IS ER DEGRAMMATICALISATIE IN HET SPEL?

In de voorgaande discussie (afgezien van de inleiding) is geen enkele verwijzing te vinden naar de term ‘degrammaticalisatie’ als karakterisering van het herautonomiseringsproces bij onze modale werkwoorden. Dat is geen toeval: wellicht is niet iedereen het ermee eens dat we hier inderdaad te maken hebben met een geval van degrammaticalisatie, en de kwestie vraagt dus enige argumentatie. Zoals al gezegd zijn er in de literatuur (b.v. in van der Auwera & Plungian, 1998) al eerder gevallen van ‘de-auxiliarisatie’ bij individuele modale hulpwerkwoorden gesignaleerd, in verschillende talen. Maar Norde (2009, p. 135ff), b.v., heeft geargumenteed dat veruit de meeste daarvan in feite beschouwd moeten worden als gevallen van ‘retractie’ (Haspelmath, 2004, p. 33ff) naar een ouder, minder gegrammaticaliseerd voorstadium van de vorm van het werkwoord, eerder dan als degrammaticalisatie van een meer naar een (nieuwe) minder gegrammaticaliseerde vorm. Volgens Norde zijn echte gevallen van ‘degrammaticatie’, zoals zij het type van degrammaticalisatie noemt waarbij een functiewoord wordt geheranalyseerd tot een zelfstandig lexicaal element (in ons geval: van een hulpwerkwoord tot een vol werkwoord), zeer zeldzaam.

Het is in ieder geval een feit dat ook onze huidige casus niet past in de categorie ‘degrammaticatie’ zoals gedefinieerd in Norde (2009, p. 135), en wel, minstens, omdat de semantische component van haar definitie in ons geval ontbreekt. Norde gaat er inderdaad van uit dat degrammaticatie niet enkel een vormevolutie van functiewoord naar volwaardig lexicaal element inhoudt, maar ook, en zeer essentieel, een begeleidende verandering in de richting van ‘meer semantische substantie’, d.w.z., naar een ‘lexicale’ betekenis. Zoals aangetoond in paragraaf 4.2 is er van dit laatste absoluut geen sprake in de ontwikkeling van de drie Nederlandse modale werkwoorden, wel in tegendeel.

Maar onze casus kan ook nauwelijks als een geval van ‘retractie’ (in Haspelmath’s betekenis) verstaan worden. Retractie zou, zoals gezegd, moeten inhouden dat het hoofdwkwoordelijke gebruik van onze vormen in het Hnl niet is afgeleid van het hulpwerkwoordelijke gebruik, maar een revival behelst van een ouder pre-hulpwerkwoordelijk gebruik, dat is blijven voortbestaan naast het hulpwerkwoordelijke gebruik, “however marginalized” (Norde, 2009, p. 9), en dat op een bepaald moment opnieuw veel frequenter wordt. De kenmerken van de autonome gevallen – en meer bepaald van de hoofdwkwoordelijke in het bijzonder – van onze drie modale werkwoorden zijn echter op verschillende manieren incompatibel met een analyse in die termen: die zijn nl. wezenlijk anders dan

die van de hoofdwkwoordelijke gevallen in de vroegere periodes, en vertonen veel meer gelijkenissen met de hulpwerkwoordelijke vormen in het Hnl.

Dat is althans heel duidelijk de situatie bij *kunnen*, de vorm in ons set van drie die de beste basis biedt voor een vergelijking aangezien ons materiaal ervoor ook voor de oudere taalstadia een redelijk aantal hoofdwkwoordelijke treffers bevat, met inbegrip van een aantal duidelijke, grammaticaal en semantisch 'intacte' gevallen van het originele hoofdwkwoord waar het hulpwerkwoord ooit uit is ontstaan.²⁵ Geïsoleerde sporen van dat originele hoofdwkwoord zijn trouwens tot op vandaag te vinden (hoewel er geen gevallen van in ons materiaal zitten), met name in subregionaal en substandaard Nederlands, in combinaties van het type *ik kan Spaans*. Dat lijkt misschien op het eerste gezicht koren op de molen van de retractie-hypothese – maar het is het niet. Zelfs als 'naïeve' moedertaal-spreker ervaar je de autonome (inclus de zuiver hoofdwkwoordelijke) gevallen van het type besproken in paragraaf 3.2 als fundamenteel anders van aard dan deze relic-gevallen. En dat wordt meteen bevestigd bij een nadere inspectie.

De verschillen liggen ten eerste op het grammaticale vlak. In het Onl, Vmnl en Vnnl nemen vrijwel alle hoofdwkwoordelijke treffers van *kunnen* (de bovenste rij in Tabel 1) een nominaal object als complement – ze zijn dus van het type 'ik kan een lied' (net zoals het 'relict-hoofdwkwoordelijke' gebruik in het Hnl).²⁶ Maar de grote meerderheid van hoofdwkwoordelijke gevallen in het Hnl heeft helemaal geen object – ze zijn dus van het type 'ik/het kan'.²⁷ Dit laatste is zonder meer verklaarbaar vanuit de veronderstelling dat deze nieuwe hoofdwkwoordelijke gevallen afgeleid zijn van het hulpwerkwoordelijke gebruik, want daar is uiteraard ook geen sprake van een object bij het modale werkwoord.²⁸

---

²⁵ Voor *moeten* kunnen we niets vergelijken aangezien ons materiaal geen enkel hoofdwkwoordelijk geval bevat in de oudere taalstadia, en er ook maar eentje bevat in het Hnl. Ook voor *mogen* is de vergelijkingsbasis op basis van ons huidige materiaal zeer beperkt, met slechts drie hoofdwkwoordelijke gevallen van vóór het Hnl – maar daarover wordt in het volgende toch nog wat gezegd, in de mate van het mogelijke.

²⁶ Er is één uitzondering, in het Vnnl, maar dat betreft een geval met het modale werkwoord als voltooid deelwoord (*gekost*), en de vraag is of dat vergelijkbaar is met de andere hoofdwkwoordelijke gevallen, die allemaal finiet zijn. Hierop ingaan valt buiten het bestek van deze bijdrage.

²⁷ Er zijn twee uitzonderingen, maar die zijn van het type 'X kan het/dat (niet)', waarbij het object een deictisch element is dat naar een hele (soms complexe) stand van zaken verwijst die in de voorafgaande context is vernoemd. Ook hier gaat het dus om een heel ander type van complement dan bij de oude hoofdwkwoordelijke gevallen.

²⁸ Ook onze hoofdwkwoordelijke treffers van *mogen* in het Hnl hebben vrij systematisch geen object (de enige uitzondering is het geval in (13) in paragraaf 3.2), maar dat geldt ook voor de twee gevallen in het Vmnl (het geval in het Vnnl is speciaal maar om redenen die hier verder niet ter zake doen). De vraag is natuurlijk of deze twee gevallen al geen zeer vroege tekenen

En, zoals al aangegeven in paragraaf 4.2, de nieuwe hoofdwkwoordelijke gevallen in het Hnl verschillen ook op het semantische vlak heel duidelijk van de oude in de vroegere taalstadia. Ze omvatten immers ook prominent – en misschien concentreren ze zich zelfs op – een betekenis die pas in het Vnnl ontstaan is, in het zuiver hulpwerkwoordelijke gebruik, nl. de deontische.²⁹

Kortom, zowel de grammaticale als de semantische feiten passen goed in een analyse waarin het hoofdwkwoordelijke gebruik van *kunnen* in het Hnl wordt beschouwd als afgeleid van het hulpwerkwoordelijke gebruik, maar passen helemaal niet in een analyse die uitgaat van een herneming van het originele hoofdwkwoordelijke gebruik. Precies hetzelfde wordt gesuggered door onze vaststelling in paragraaf 3.2, geldig voor alle drie de modale werkwoorden, dat er een graduele overgang bestaat in het Hnl tussen hulpwerkwoordelijke gevallen met een geëlideerd hoofdwkwoord en zuiver hoofdwkwoordelijke gevallen.

Er is meer onderzoek nodig, met meer data, om deze observaties verder te onderbouwen, en vooral ook om te toetsen of het bovenstaande verhaal ook opgaat voor *mogen* en *moeten*. Maar als het verhaal klopt, dat wordt het wel heel erg moeilijk om de ontwikkelingen die aan de gang zijn in de modale werkwoorden in het huidige Nederlands niet als een geval van collectieve degrammaticalisatie te beschouwen.

Het gaat dan wel om een geval dat niet past in Norde's (2009, p. 133) lijst van drie types van degrammaticalisatie. Men zou dan kunnen argumenteren dat die lijst niet volledig is, en dat er naast 'degrammaticatie' nog een ander type van overgang van een functiewoord naar een volle lexicale vorm bestaat waarbij er geen sprake is van een evolutie naar een 'lexicale betekenis'. Maar misschien is een betere oplossing dat definities van grammaticalisatie en degrammaticalisatie niet langer afhankelijk worden gemaakt van een semantisch criterium, en dat ze enkel en alleen worden beschouwd als een evolutie in de grammaticale of structurele status van een taalelement. M.a.w., geformuleerd in termen van 'primaire (de)grammaticalisatie' (d.w.z. de overgang

---

zijn van het nieuwe type van hoofdwkwoordelijk gebruik, dat dan pas definitief zal doorbreken in het Hnl, veeleer dan een spoor van het oude hoofdwkwoordelijke gebruik.

²⁹ Vijf van de veertien hoofdwkwoordelijke gevallen van *kunnen* in het Hnl zijn deontisch, d.w.z. 36% – zie de bespreking van Tabel 4 in paragraaf 4.2. Het kan natuurlijk zuiver toeval zijn, maar zelfs in het Vnnl, toen het deontische gebruik van *kunnen* al was ontstaan, is geen enkel van de drie hoofdwkwoordelijke gevallen deontisch. Bij *mogen* is één van de hoofdwkwoordelijke treffers in het Vmnl (mogelijk) directief, maar daarvoor geldt dan opnieuw de bedenking geformuleerd aan het einde van de vorige voetnoot.

tussen volle lexicale vorm en functiewoord – Norde, 2009, p. 21): elke verandering waarbij er een volwaardig lexicaal gebruik van een vorm ontstaat dat niet kan worden beschouwd als een retractie naar of een revival van een ouder, al langer bestaand volwaardig lexicaal gebruik, maar moet worden aangezien als voortkomend uit een gebruik van de vorm als functiewoord, is een geval van degrammaticalisatie, ongeacht wat er gebeurt op het semantische vlak.³⁰

Zo'n visie is volledig in overeenstemming met eerdere observaties in de literatuur (zie Traugott, 2010) dat de processen van grammaticalisatie en (inter)subjectificatie wel vaker niet met elkaar samenvallen. Onze casus in deze bijdrage is daar trouwens eveneens een mooie illustratie van. De twee op één hoopje gooien, zoals wel eens vaker gebeurt in de literatuur, is dus uit den boze: het gaat om twee in verregeande mate onafhankelijke processen.

6. BESLUIT

Hoewel meer en beter gefocust onderzoek nodig is, suggereren de data gepresenteerd in deze bijdrage zeer sterk dat de centrale modale hulpwerkwoorden in het huidige Nederlands inderdaad een – vanuit het perspectief van de gangbare visies op grammaticalisatie heel onverwachte – tendens vertonen naar ten minste gedeeltelijke collectieve grammaticale herautonomisering, en dus degrammaticalisatie, zonder dat dat gepaard gaat met enige vorm van semantische de(inter)subjectificatie, wel in tegendeel. Zo'n geval van systematische degrammaticalisatie is nooit eerder gerapporteerd in de internationale literatuur, laat staan een geval met die specifieke semantische karakteristieken. Dat hoeft echter niet per se te betekenen dat het Nederlands uniek is in dit opzicht – de kans is groot dat de afwezigheid van eerdere gelijkaardige gevallen in de literatuur het resultaat is van het feit dat studies rond grammaticalisatie en (inter)subjectificatie typisch inzoemen op individuele vormen in een taal, en niet op systemen van vormen.

En dit is dan ook de diepere moraal achter het verhaal: Het moge tonen dat er dringende nood is aan meer studies, niet (enkel) van individuele vormen, maar van hele systemen van vormen in talen als we tot een goed uitgebalanceerd beeld willen komen van de rol van processen zoals die van grammaticalisatie en (inter)subjectificatie in taalverandering.

---

³⁰ Dat betekent natuurlijk hoegenaamd niet dat men de semantiek niet kan gebruiken als evidentie bij het traceren van de origines van het volwaardige lexicale gebruik, zoals dat ook in de bovenstaande analyse is gebeurd.

Literatuurlijst

- CD-ROM Middelnederlands** (1998). Den Haag: SDU Uitgevers.
- Grondelaers, S., Deygers, K., van Aken, H., van den Heede, V. & Speelman, D.** (2000). 'Het ConDiv-corpus geschreven Nederlands.' *Nederlandse Taalkunde*, 5: 356-363.
- Haeseryn, W., Romijn, K., Geerts, G., de Rooij, J. & van den Toorn, M.C.** (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. 2de herziene uitgave. Groningen: Nijhof.
- Haspelmath, M.** (2004). 'On directionality in language change with particular reference to grammaticalization.' In Fischer, O., Norde, M. & Perridon, H. (red.), *Up and down the cline*. Amsterdam: Benjamins, p. 17-44.
- Hopper, P. & Traugott, E.** (2003). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langacker, R.** (1990). 'Subjectification.' *Cognitive Linguistics*, 1: 5-38.
- Mortelmans, T., Boye, K. & van der Auwera, J.** (2009). 'Modals in the Germanic languages.' In Hansen, B. & de Haan, F. (red.), *Modals in the languages of Europe*. Berlijn: Mouton, p. 11-69.
- Nederlandse Taalunie** (2004). *Corpus Gesproken Nederlands*. Versie 2.0. Leiden: TST-Centrale INL.
- Norde, M.** (2009). *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Nuyts, J.** (2001a). *Epistemic modality, language, and conceptualization*. Amsterdam: Benjamins.
- Nuyts, J.** (2001b). 'Subjectivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions.' *Journal of Pragmatics*, 33: 383-400.
- Nuyts, J.** (2005). 'The modal confusion. On terminology and the concepts behind it.' In Klinge, A. & Müller, H. (red.), *Modality. Studies in form and function*. Londen: Equinox, p. 5-38.
- Nuyts, J.** (2006). 'Modality. Overview and linguistic issues.' In Frawley, W. (red.), *The expression of modality*. Berlijn: Mouton, p. 1-26.
- Nuyts, J.** (2007). 'Kunnen diachroon.' *Taal en Tongval*, 59: 118-148.
- Nuyts, J.** (2008). 'Qualificational meanings, illocutionary signals, and the cognitive planning of language use.' *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 6: 185-207.
- Nuyts, J.** (2009a). 'The 'one-commitment-per-clause' principle and the cognitive status of qualificational categories.' *Linguistics*, 47: 141-171.
- Nuyts, J.** (2009b). 'The Dutch modals and (de)grammaticalization.' In Slembrouck, S., Taverniers, M. & Van Herreweghe, M. (red.), *From will to well. Studies in linguistics offered to Anne-Marie Simon-Vandenbergen*. Gent: Academia Press, p. 347-355.
- Nuyts, J., Byloo, P. & Diepeveen, J.** (2007). 'Mogen en moeten en de relaties tussen deontische modaliteit en modus.' *Nederlandse Taalkunde*, 12: 153-174.
- Nuyts, J., Byloo, P. & Diepeveen, J.** (2010). 'On deontic modality, directivity, and mood. The case of Dutch *mogen* and *moeten*.' *Journal of Pragmatics*, 42: 16-34.
- Plank, F.** (1984). 'The modal story retold.' *Studies in Language*, 8: 305-364.

- Traugott, E.** (2010). '(Inter)subjectivity and (inter)subjectification. A reassessment.' In Davidse, K., Vandelanotte, L. & Cuyckens, H. (red.), *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization*. Berlijn: De Gruyter, p. 29-71.
- Traugott, E. & Dasher, R.** (2002). *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van der Auwera, J. & Plungian, V.** (1998). 'Modality's semantic map.' *Linguistic Typology*, 2: 79-124.
- Van Ostaeyen, G. & Nuyts, J.** (2004). *De diachronie van kunnen*. Antwerp Papers in Linguistics 109. Wilrijk: UIA.